

Kurta József - Tibor

Kós Károly levelei Gönczy Lajoshoz

Építész, író, politikus, könyvkiadó, grafikus; illetve; író, költő, etnográfus, műtörténész, építő- és iparművész, könyvművész, díszlet- és jelmeztervező. A lexikonok zöme így jellemzi Kós Károlyt. Csak elvétve jelzi egy-egy róla írt cikk, életrajz, hogy református volt, vallásos, sőt ötvenegy éves korától főgondnoka a Kalotaszegi Református Egyházmegyének, és negyvenkilenc éves korától magának az Erdélyi Református Egyházkerületnek is. Nem is kevés ideig: 1934-től 1965-ig, nyolcvankét éves koráig. Méhes György írja róla:

„Miután leadta óráit, rendszerint a református püspökségre sietett. Főgondnok volt, de ez nála nem tiszteletbeli címet jelentett, hanem kemény munkát, hiszen Kós Károly elsősorban építész volt, a nagy magyar építőművészek egyike. Állandó gondja volt a református templomok, intézmények javítása, átépítése. Gondja volt a katolikus, unitárius, lutheránus templomokra is. Ezeket joggal az erdélyi magyar kultúra kincseinek tekintette. Nem akarok túlozni, de évente legalább nyolcszor-tízszer végigutazta Erdélyt. Régi falusi templomok átépítőivel tanácskozott, ő maga újakat tervezett, úgy átlagban négy-öt építész munkáját végezte el. Talán észre sem vette, hogy milyen rengeteget dolgozik. Meg kell lennie! – jelentette ki harciasan, pardon nem volt.”¹

Erdély sokoldalú polihisztorának életművében szerves részt képez kiterjedt levelezése.² Ezek a levelek apró részletekben egyaránt rámutatnak a levelezőtársak mindennapjainak társadalmi, közösségi és gyakran egyéni,

¹ Méhes György: Öregek kincse az emlékezés. In: *Hitel. Irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat*, XVI. (2003/9), (11–21) 13. Debreczeni László 63-ra becsüli a Kós Károly által tervezett, illetve megépült és tervben maradt egyházi ingatlanok számát, s ezekből 59-et ismertet. Debreczeni László: Kós Károly építészeti és műemlékvédő munkássága egyházunkban. In: *Református Szemle*, LXI. (1968/1–2) 43–53. Kós Károly életművére nézve ld. Gall, Anthony: *Kós Károly műhelye. Tanulmány és adattár – The Workshop of Károly Kos. Essays and Archives*. Ford. Biernaczky Szilárd, Kiss András, Szász Elizabeth, Rónay Eszter, Ritoók Pál. Szerk. Biernaczky Szilárd. Magyar építőművészet 3. Budapest 2002.

² Sas Péter (szerk.): *Kós Károly levelezése*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest 2003.

családi gondjaira, és így lehetőséget adnak mintegy belülről szemlélni mind a kort, mind a személyek gondolkodásmódját és kapcsolatainak működését.

A továbbiakban Kós Károly hat, eddig publikálatlan levelét teszem közzé, amelyeknek címzettje dr. Gönczy Lajos teológiai tanár.

Gönczy Lajos 1889. szeptember 29-én született Székelyudvarhelyen. Gyulafehérvári, majd dési református lelkész, teológiai író, szerkesztő, a Vécsi Szövetség alapító tagja volt. 1926–1948 között az Erdélyi Református Egyházkerület Theológiai Fakultásának professzora, két ciklusban pedig igazgatója is volt 1936–1944 között. Az 1940-es években a következő tisztségeket töltötte be: zsinati tanári rendes képviselő, az Egyetemes Tanügyi Bizottság tagja, igazgatótanácsos, egyházkerületi képviselő, a felekezeti tanítézetek tanerőinek és egyéb alkalmazottainak ügyét rendező, erdélyi református egyházi főhatósági bizottság kiküldött egyházi tagja, a Magyar Bibliatársulat választmányi tagja, a Teleki Téka Alapítványi tanácsának, a Kolozsvári Református Egyházmege tanácsának, a Kolozsvári Református Leánygimnázium előjáróságának, a református kórház kebli tanácsának, a Kolozsvári Református Egyházközség presbitériumának, iskolaszékének és bíróságának, Kolozsvár város törvényhatósági bizottságának, a Kolozsvári Állami Népiskola gondokságának tagja.³ 1948-ban állami döntésre kényszernyugdíjazták, 1961-től a szászéki szolgálatától is eltiltották. 1986. április 24-én halt meg Kolozsváron.⁴

A református egyház e két szorgalmas emberének életútja minden bizonyítással sok alkalommal és több területen is keresztezte egymást. Az erdélyi kisebbségi sors munkásai voltak, majd 1948 után a beszűkült lehetőségekben nemcsak sorstársak, hanem harcostársak is. Ez a néhány levél mozaikszerű, de tartalmas adatokat szolgáltat kettejük kapcsolatához. A levelekből bizalmas, baráti viszony sejlik ki. Időskori levelek ezek, Kós hat évvel volt idősebb Gönczynél, a két első kivételével mindet a 90. évén túl írta, így az „aggastyánkor” hangulata hatja át a szövegeket. Két levél a két, egymás után eltávozó régi harcostárs, Imre Lajos⁵ teológiai tanárnak és Ravasz Lászlónak, az

³ Az Erdélyi Református Egyházkerület Theológiai Fakultásának értesítője az 1943–1944. tanévről. Szerk. Gönczy Lajos. Kolozsvár 1944, 4. Ld. még Dr. Gönczy Lajos [*Hazaköltözött testvérek* rovat]. In: *Református Szemle* 79. (1986/3) 332–333.

⁴ Kurta József: 120 éve született Gönczy Lajos. In: *Református Szemle*, CII. (2009/4) 493–512.

⁵ Imre Lajos (1888–1974) lelkipásztor, teológiai tanár, pedagógiai író, szerkesztő. Szolgálatát Kolozskarán kezdte, majd 1921-től 1948-ban történt kényszernyugdíjaztatásáig a Ko-

erdélyi gyökerű egykori kolozsvári teológiai tanárnak, budapesti püspöknek a halálhíre kapcsán fogant.⁶ Imre Lajoshoz írt levelei közül Sas Péter egyet közölt, s abban is a Gönczyhez hasonló bizalmas, közeli hangnem szólal meg.⁷ Kós megemlíti Ravasz utolsó erdélyi látogatását, amikor is megkereste őt. A látogatás pontos körülményeit nem ismerjük. Egy korábbi, várt látogatásra is történt utalás egy előbb kelt, 1966-os levelében, amelyet Áprily Lajosnak írt.⁸

Egyik levél Kós *Hármas könyvével*⁹ foglalkozik, utalva a korabeli cenzúra tevékenységére, és példaként hozza fel Áprily Lajos versesköteteit, amelyekbe szintén nem lehetett bármit beleválogatni.¹⁰ Ugyanitt említi Kós *Az Országépítő* című regényét is, amit az első erdélyi kiadás után itthon szintén nem engedtek kiadni, és Magyarországon is 1938-ban jelent meg utoljára Kós életében.¹¹ Ez utóbbi regény címét az első kiadás címlapján nagybetűvel szedték,

lozsvári Theológiai Fakultás professzora. 1930–1940 között az *Iffjú Erdély* fõmunkatársa, 1923–1944 között *Az Út* teológiai, egyházi folyóirat szerkesztõje. Pedagógiájában Schneller István követõje, az erdélyi református belmisszió vezéralakja.

⁶ Ravasz László (1882–1975) református püspök, teológus, egyházi író Gönczy Lajos unokatestvére volt. Kolozsváron végzett segédlelkészi szolgálatot és volt püspöki titkár (1903–1905), majd Bánffyhunyon káplán (1906–1907). Magántanári képzést 1907-ben szerzett a Sárospataki Református Teológiai Akadémián, és ugyanettõl az évtõl 1918-ig a Kolozsvári Református Teológiai Fakultáson a gyakorlati teológiai tanszék rendes tanára. 1918 és 1921 között az Erdélyi Református Egyházkerület fõjegyzõje, majd a budapesti Kálvin téri gyülekezet lelkipásztorá (1921–1951), s ugyanakkor a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke (1921–1948). Miután lemondatták a püspöki tisztségrõl, lelkészi állását is fel kellett adnia, s így nyugdíjba kényszerült (1951), majd 1953-tól Leányfaluba vonult vissza. A Felsõház tagja (1926–1944), 1936-tól pedig magyar királyi titkos tanácsos volt. 1975. aug. 6-án hunyt el.

⁷ Sas Péter: *i. m.* 750.

⁸ „Most hallom, hogy az idén készül Erdélybe látogatóba Ravasz László is (aki pedig még talán nálamnál is öregebb). Ez jó ómen Számodra és számomra is.” Sas Péter: *i. m.* 615.

⁹ Kós Károly: *Hármaskönyv. Szépirodalom, publicisztika, grafika*. Romániai magyar írók. Bev. Balogh Edgár. Irodalmi Kiadó, Bukarest 1969.

¹⁰ Áprily Lajos (1887–1967) költõ, mûfordító, szerkesztõ. 1909-ben a nagyenyedi Bethlen Kollégium tanítóképzõjének, 1910-ben gimnáziumának volt tanára. 1924-ben Kuncz Aladár-al a kolozsvári *Ellenzék* irodalmi mellékletét szerkesztette. 1926-ban a kolozsvári Református Kollégiumban tanított magyar és német irodalmat. 1928-ban az *Erdélyi Helikon* folyóirat szerkesztõje. 1929-ben kitelepül, a budapesti Baár-Madas Leánynevelõ Intézet igazgatója. 1929 és 1938 között a *Protestáns Szemle*, a *Magyar Protestáns Irodalmi Társaság* folyóiratának szerkesztõje.

¹¹ Kós Károly: *Az Országépítő. Történeti regény*. I–II. kötet. Erdélyi Szépmíves Céh, Kolozsvár 1934. A regénybõl írt drámát a budapesti Nemzeti Színház mutatta be 1942-ben.

de a későbbiekben a hivatkozások, utalások, sőt még későbbi kiadások címében is mindenhol kisbetűvel hozzák az *Országépítőt*, viszont a levélből kiderül, hogy Kós értelemszerűen, névként nagybetűvel használta.

A hat levelet Gönczy Lajos rendezés alatt levő irathagyatékában találtam az Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltárában, az F 32-es szám alatt. A levelekben – lévén késői írások – itt-ott elmaradnak már az ékezetek, a közlésben a mai helyesírásnak megfelelően, kronologikus rendben adom közre a szövegeket, lábjegyzetbe utalva a hozzáfűzéseket, magyarázatokat.

Melléklet

1.

Kedves Barátom!

Nagyon-nagyon jólesik tudnom, hogy „Hármas könyvem” örömet tudott szerezni Nektek. Annál inkább, mert tartalmában a könyv nem egészen úgy sikerült, ahogy – véleményem szerint – sikerülhetett volna. Vannak ugyanis benne írások, melyeket én kihagytam volna, és vannak írásaim, melyeket szívesen láttam volna benne, de kimaradtak, s valószínűleg ugyanolyan okokból, mint Áprily újabb gyűjteményes köteteiből, „A fejedelemhez”, a „Tetőn”, az „Optiz Mártonhoz” stb., vagy amiért ma nem adható ki „Az Országépítő” sem. No, de sikerülhetett volna a „Hármas könyv” rosszabbul is, mert lám eddig az itthon és Magyarországon megjelent recenziók igen szépen méltatják; nem kell szégyenkezniem.

Hálásan köszönöm meleg, baráti soraidat, és kívánok őszinte szívvel boldog, békességes karácsonyi ünnepeket és új esztendő, s mindenekfelett jó egészséget. A régi baráti szeretettel üdvözöl a nagyon öreg

Kós Károly

Kolozsvár, 1969. XII. 23.

István király címmel a gyulai Várszínház is bemutatta 1971-ben. A színjáték nem jelent meg nyomtatásban. Csupán néhány részletét közölték. A regény második és harmadik kiadása Budapesten jelent meg 1934 és 1938-ben a Révai Rt.-nél, több kiadás nem látott napvilágot Kós életében.

2.

Kedves Barátom!

Szíves elnézésedet kérem, hogy még múlt év december hó 16-án kelt üdvöztetődre csak most válaszolok, de decembertől márciusig a napról napra engem felkereső üdvözlő-köszöntő látogatók és a hivatalos, meg félhivatalos ünneplő [...] üléseken, fogadásokon való köteles részvételem annyira kimerítették amúgy is megviselt, elkopott vénemberi fizikumomat és idegeimet, hogy az időközben felhalmozódott postámat csak mostanában kezdtem számba venni, elolvasgatni és kiválogatni azokat a leveleket, amelyeknek megválaszolására nem a szokványos udvariasság, de szívem parancsa kötelez. Ezek közé tartozik a Te leveled is.

Őszinte hálával köszönöm jókívánságaidat és a régi barátsággal és szeretettel ölel

Kós Károly

Kolozsvár, 1974. IV. 7.

3.

Kedves Barátom!

Azt hiszem, hogy amióta Imre Lajos barátunkat eltemettük, már csak talán mi ketten vagyunk még itt Kolozsvárt egy régen elmúlt – s talán nem is olyan rossz – világnak egyelőre még itt felejtett utolsó mohikánjai: emlékül és talán emlékeztetőül is.

De úgy érzem, mi sem sokáig már.

S [...] most hálásan köszönöm jókívánságaidat, a karácsonyi szeretet ünnepe alkalmával és az eljövendő új esztendő küszöbén kívánok a régi szívvel Neked is jó egészséget, csendes, békés öregséget és belenyugvást az Úristen akaratába.

Barátsággal és szeretettel köszönt

Kós Károly

Kolozsvár, 1974. XII. 25.

4.

Kedves Barátom!

Amikor leveledet – köszönettel – megkaptam, már két napja az angol rádió röviden hozta Ravasz László püspök halála hírért. S jelezte azt is, hogy

másnap déli adásában egy londoni magyar lelkész búcsúztatóját fogja hozni, amelyet azonban én – sajnos – nem tudtam meghallgatni.¹²

Amikor – néhány évvel ezelőtt – Kolozsvárt felkeresett, azt hiszem, az volt az Ő búcsúlatogatása nálam és valószínűleg erdélyi szülőföldjétől is.

Egy évvel volt idősebb nálam, s így most már én vagyok a soron. De emléket addig is tisztelettel és hűséggel őrzöm.

Még csak annyit, hogy ígéreted jólesett, és őszinte örömmel várom, hogy az ősz folyamán – ha még élek – megölelhesselek.

Addig is szeretettel és a régi barátsággal köszönt

Kós Károly

Kolozsvár, 1975. VIII. 19.

5.

Kedves Barátom!

Mindenekelőtt szíves bocsánatodat kérem, hogy még a múlt év decemberében küldött karácsonyi és újévi üdvözleteidet és melegszívű, baráti jókívánságodat ilyen megkésve köszönöm meg, és kívánok a magam részéről hasonlóképpen Neked és szeretteidnek jó egészséget és boldog, békességes új esztendőt igaz régi barátsággal és szeretettel

Kós Károly

K[olozs]vár, 1976. I. 13.

6.

Kedves jó Barátom!

Karácsonyi és újesztendei meleg baráti szívű jókívánságaidat hálásan köszönöm, és ha én azokat csak ilyen későre tudom viszonzni, annak egyetlen oka, hogy bizony én már túlságosan is vén ember vagyok, akinek ma már annyira korlátolt a munkaképessége, hogy egyetlen szellemi munkára: a levélírással redukált tevékenységemet is az utóbbi évek során mind nehezebben, és csak késésekkel tudom elvégezni.

¹² 1951–1989 között Varga Sándor (1924–2010) volt az Angliai Magyar Református Egyház lelkipásztora, 1957-től Nyugat-európai Magyar Református Lelkigondozó Szolgálat lelkes elnöke, majd 1992 óta tiszteletbeli elnöke. Gyakran volt adásban a BBC-nél, s így valószínű, hogy róla van szó.

Így maradt el az én, már decemberben esedékes köszönetem és válaszlevelem is a mai napig, amikor is a régi bajtárs és igaz barát szeretetével jó egészséget, békétűrést és reménységet kíván neked is ebben a reánk köszöntött új esztendőben

Kós Károly

Kolozsvár, 1977. I. 4.

Fehasználtság irodalom

- Az Erdélyi Református Egyházkerület Theológiai Fakultásának értesítője az 1943–1944. tanévről.* Szerk. Gönczy Lajos. Kolozsvár 1944, 4.
- Debreczeni László: Kós Károly építészeti és műemlékvédő munkássága egyházunkban. In: *Református Szemle*, LXI. (1968/1–2) 43–53.
- Dr. Gönczy Lajos [*Hazaköltözött testvérek* rovat]. In: *Református Szemle* 79. (1986/3) 332–333.
- Gall, Anthony: *Kós Károly műhelye. Tanulmány és adattár – The Workshop of Károly Kos. Essays and Archives.* Ford. Biernaczky Szilárd, Kiss András, Szász Elizabeth, Rónay Eszter, Ritoók Pál. Szerk. Biernaczky Szilárd. Magyar építőművészet 3. Budapest 2002.
- Kurta József: 120 éve született Gönczy Lajos. In: *Református Szemle*, CII. (2009/4) 493–512.
- Kós Károly: *Az Országépítő. Történeti regény.* I–II. kötet. Erdélyi Szépművészeti Céh, Kolozsvár 1934.
- Kós Károly: *Hármaskönyv. Szépirodalom, publicisztika, grafika.* Romániai magyar írók. Bev. Balogh Edgár. Irodalmi Kiadó, Bukarest 1969.
- Méhes György: Öregek kincse az emlékezés. In: *Hitel. Irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat*, XVI. (2003/9), 11–21
- Sas Péter (szerk.): *Kós Károly levelezése.* Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest 2003.
- Levéltári forrás*
- Gönczy Lajos irathagyatéka az Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltárában, F 32-es szám.